

Академик Михаил АПОСТОЛСКИ

ПАТОТ ДО СЛОБОДАТА

НА 19 НОЕМВРИ 1944 ГОДИНА, пред триесет години со ослободувањето и на последниот град — Тетово, што го држеа германските војски и нивните соработници балистичките оружени формации, беше ослободен Вардарскиот дел на Македонија — територијата на денешна Социјалистичка Република Македонија.

Триесет години претставува историска дистанца која овозможува да се откријат архивските документи, но едновременно мирно да се осврнеме на тие немирни денови, години и децениии. Со почит да се сетиме на маките и страдањата, на жртвите, успесите и неуспесите, и на херојствата и слабостите. Во границите на можностите низ тоа време да премине еден објективен поглед за тие херојски тешки мигови, кога македонскиот народ се фрли себеси и сè свое во борба на живот и смрт за да извојува национално и социјално ослободување.

I

Патот до слободата е трновит, испреплетен со многу разновидни форми на отпор против поробувачите, често преку културен и просветен план, долги се децениите на пасивен отпор, многубројни се активностите на саботирање на мерките и акциите на поробувачот, но едновременно чести се и борбите со оружје в рака, со таа највисока форма на отпор — оружен бунт и востание. Десет децении нè делат од Разловечкото востание, во осмата деценија сме од славното Илинденско востание, а да не ги редиме и другите оружени бунти и востанија, бидејќи целиот живот на македонскиот народ сè до неговото ослободување, барајќи патишта да се одржи, е исполнет со разновидните форми на отпор и со оружени борби. Во овој труд не е место ниту има простор да навлегуваме во анализи, зошто тие многубројни борби до 1941 година не му донесоа слобода на македонскиот народ, туку обратно, по секоја бунта или востание потпаѓаше во сè потешка положба, во поцрно ропство. Разловечкото востание и другите оружени востанија и борби во познатата источна криза се задушени — нивниот

неуспех е последица во прв ред, покрај многубројните други фактори, и на неговата сè уште недовршена политичка организираност. Илинденското востание, исто така, по најсуров пат е задушено од многубројните војски на Османската империја. Меѓутоа, главниот фактор на неуспехот на ова востание не се војските на Османската империја, туку инфилтрирањето на врховистите, поддржувани политички и финансиски од бугарскиот двор и кадровски од царската бугарска армија. Основна цел на врховистите, а преку нив и на бугарската буржоазија, беше преку перфидно организирани предавства да го обезглават револуционерното движење на македонскиот народ (познато како ВМОРО) и со разни махинации да го преземат раководството во свои раце. Со инфилтрирањето во раководството на ВМОРО, практично тие се наложуваат и македонскиот народ го фрлаа во неподготвено оружено востание, од напред смислено, да се разбие револуционерната организација, да се разбие единството и самоувереноста на македонскиот народ во своите способности сам да си ја извојува слободата. Бугарскиот двор и бугарската буржоазија преку врховистите во ова и успеваат. Со задушувачето на Илинденското востание, практично е разбиена и револуционерната организација на македонскиот народ, која не успева да се реорганизира и покрај обидите на Рилскиот конгрес, а подоцна и со создавањето на ВМРО (Обединета). Бугарската буржоазија со најнепосредната интервенција преку Врховизмот и Егзархијата, успева да ги создаде нужните претпоставки за поделба на Македонија со другите балкански држави.

По Првата светска војна, со формирањето на Комунистичката партија на Југославија (КПЈ), се создадоа нови услови под нејзиното раководство, со нови квалитети, македонскиот народ во Вардарскиот дел на Македонија, да ја продолжи својата борба за национално и социјално ослободување. КПЈ со своето постепено еволуирање по проблемот на националното прашање, со своето прифаќање и борбата на национално побобените народи во Југославија, израсна во вистински предводник на народите на Југославија за национално и социјално ослободување, за национална независност. Со ваквото еволуирање во својата стратемиска концепција за борба против буржоаската власт, таа се здоби со голема доверба кај сите народи и народности во Југославија. Македонскиот народ во КПЈ гледаше на вистински предводник на неговата борба, уверен дека под нејзиното раководство ќе ги реализира своите идеали за слобода. Тоа, во многу ситуации и на дело го покажа, како што е случајот за време на уставотворните парламентарни и општинските избори одржани набргу по војната, потоа неговото учество во многу штрајкови и демонстрации во периодот помеѓу двете светски војни и др. Целиот период помеѓу двете

светски војни за македонскиот и општо за сите народи и народности во Југославија беше период на политичка и идеолошка подготовка за борба против буржоаската власт на Кралството Југославија, а низ штрајковите и демонстрациите кадрите се оспособуваа и за повисоки форми на борба против државната власт на стара Југославија.

Низ овие борби, партиската организација во Македонија своите револуционерни кадри, преку нивното ангажирање во проучувањето на историјата на македонскиот народ, ги учеше од поранешните борби, посебно од Илинденското востание да се извлекат позитивните и негативните искуства, со цел реално да ги применат во борбите на македонскиот народ за национално и социјално ослободување.

II

ВО 1941 ГОДИНА, кога Југославија во неколкудневната априлска војна беше разбиена војнички и како држава, Партијата и во тие услови, ја задржа својата организација, благодарение на идејната и политичка подготвеност на кадрите, на нивната прекаленост во многубројните судири со жандармеријата и полицијата на Кралството Југославија, благодарение на здобиеното практично раководно искуство низ штрајковите, демонстрациите и слично. На овој начин прекалениот кадар, иако релативно малуброен, беше способен во новонастанатата ситуација по окупирањето и делењето на Југославија, правилно да се ориентира, самоиницијативно да преземе акции за продолжување на борбата во новите услови со нови квалитети.

Во Македонија, кадарот подготвен од Партијата, во услови на германската, бугарската и италијанската окупација, со нивната перфидна пропаганда, со новата делба на Македонија се најде во многу тешка положба. По многу проблеми — поради тешките врски со ЦК КПЈ мораше бргу и самостојно да одлучува и да презема адекватни мерки. Тие мерки и акции се потврдуваа низ практичните резултати. И само така може да се разберат активностите на партиските организации на теренот во самостојното ангажирање во прибирањето оружје, муниција и друга воена опрема од разбиената војска на стара Југославија, како и во многу правилното одлучување кај голем број партиски организации, речиси веднаш по германскиот напад на Советскиот Сојуз, за местото и улогата на Партијата во таа новонастаната светска ситуација. Во таа ситуација, партиското членство и народот на теренот ја сфати својата улога и потреба да се подготвува и бргу поведе борба против германските, бугарските и италијанските окупатори и со таа борба да се помогне борбата на првата социјалистичка земја — Советскиот Сојуз, свесни дека со тоа го помагаат одржувањето и зацврстувањето на идеалот за кој тие се борат — создавање социјалистичко општество.

Но во поглед револуционерноста на македонскиот народ од посебно значење е што тој, дисциплиниран и приврзан кон револуционерното дело на Партијата, не им се покори слепо на инструкциите и директивите на секретарот на ПК КПЈ за Македонија — Методија Шаторов-Шарло. Револуционерно воспитаниот партиски кадар, потпомогнат од ЦК КПЈ и неговиот секретар Јосип Броз — Тито, успева да ги совлада пречките што Шарло ги поставуваше, да ги разоткрие неговите предавнички концепции спрема својот народ, за жал инспирирани од раководството на Комунистичката партија на Бугарија (БРП(к)). Се создава нов Покраински комитет на КПЈ за Македонија (секретар Лазар Колишевски), кој бргу ги привршува подготовките за оружено востание во партиските организации на теренот и веднаш со нападот на Прилеп на 11. X. 1941 година се најавува востанието на македонскиот народ против бугарските, германските и италијанските окупатори и нивните домашни соработници.

И само неполна година по борбата против концепциите на Шарла, во пролетта 1942 година, тој ист револуционерен кадар успева да согледа дека по паѓањето на Лазар Колишевски во рацете на бугарската полиција, новиот привремен секретар на ПК на КПЈ за Македонија (Бане Андреев) постепено паѓа под влијанието на делегатот на БРП (к) (Бојан Б'лгарјанов), а тоа практично значеше под влијание на концепциите на БРП (к), кои за условите во Македонија не беа прифатливи. Тој револуционерен кадар најдува доволно сили во себеси, да го смени Покраинскиот комитет и да создаде нов. Ова значеше отфрлување на концепциите и гледањата на ЦК на БРП (к), што беа спротивни на револуционерните концепции на ЦК КПЈ за оружено востание на југословенските народи и народности. Со овие револуционерни акти на партискиот кадар во Македонија, се совладаа најтешките пречки во оруженото востание на македонскиот народ, се отворија перспективите за неговото релативно брзо развивање и растење.

Во текот на 1941 и 1942 година, едновременно Партијата како организатор на востанието и револуцијата, водејќи борба против штетното мешање на БРП (к), мораше да води упорна, систематска политичка борба против пропагандата што ја водеа бугарските и италијанските окупатори. Тие трубеа дека Македонците и Албанците се ослободени, ветуваа многу! Во условите на неописливо тешката положба на Македонците и Албанците под власта на стара Југославија, народот иако не ги прифати окупаторите (што може да се види од многу окупаторски документи од 1941 и 1942 година), сепак тој беше во една положба на исчекување. Долгото животно искуство го гонеше народот на дело да се увери што носат новите окупатори, но едновременно да се увери кои политички сили го повикуваат на борба против окупаторите. Требаше да се увери за целите на востанието во кое го повикуваше КПЈ. Програмата на КПЈ, што во

разни документи се изнесуваше, од посебно значење беше, во неа да се согледа каква ќе биде положбата на македонскиот народ и на народностите (Албанци, Турци и др.) во однос на другите народи во Југославија, со други зборови, каков ќе биде статусот на Македонија во новата заедница на народите на Југославија. Мораме јасно да истакнеме дека во тогашната ситуација иако народот не ги прифати окупаторите (Македонците не ја прифатија Велика Бугарија, како што Албанците не ја прифатија фашистичка Велика Албанија), но едновременно мора да се истакне дека тој во никој случај не би се дигнал во борба за обнова на стара Југославија. Единствено и исклучиво програмата, целите на востанието што ги истакна КПЈ, одговараа на желбите и на стремежот на македонскиот народ и народностите. Но долг беше процесот таа програма, таа стратегиска концепција на КПЈ за востанието и револуцијата да им се разјасни на широките маси. Упорната работа на партиските организации, на органите на борбата (НОФ, АФЖ, младината и др.), што Партијата ги создаваше како и на партизанските одреди, овозможи народните маси да ја согледаат политиката на окупаторите, но напоредно и да ги сфатат и да ги прифатат стратегиските концепции на КПЈ за оруженото востание и револуцијата. Резултатите од оваа упорна активност на сите тела на востанието се видни. Иако во 1941 година трите партизански одреди се разбиени, во 1942 година се создаваат нови девет партизански одреди. Со оружена борба е опфатен најголемиот дел на Вардарска Македонија. Се водат жестоки борби. Расте и бројот на органите на борбата. Одбори на НОФ, на АФЖ, на Фондот за материјална помош на востанието (НО фонд) се создаваат низ целата територија. Преку организациите на СКОЈ сè повеќе се опфаќа младината. Започнува да се создаваат и органи на народната револуционерна власт. Со еден збор, низ целата револуционерна активност во 1941 и 1942 година е извојувана политичката победа над бугарските и италијанските окупатори. Народот наполно ја прифати стратегиската концепција на КПЈ за оружено востание — како највисока форма на отпор против окупаторите, но едновременно и како форма за борба против домашните контрареволуционерни сили, свесен дека само со победата над окупаторите и домашните реакционерни сили, може да обезбеди слобода и просперитет.

Иако во 1942 година партизанските одреди во редица жестоки борби и офанзиви претрпеа големи удари, некои беа и наполно разбиени, но сите тие неуспеси имаа само тактички карактер. Подемот на востанието и револуцијата во 1943 и 1944 година тоа го потврдуваат. Политичката победа, извојувана во периодот 1941—1942 година — ги даде своите резултати. Остануваше со ширење на организационата мрежа на востанието

во разните форми на отпорот да се опфати целиот македонски народ и народностите.

Во текот на 1943 година, се засилуваат постојните партизански одреди и се создаваат нови. Тие во многубројните борби против бугарските, италијанските и германските војски израснуваат во нов квалитет — во воени формации. Така, на 18 август 1943 год. на Славеј Планина (Дебарца), со формирањето на првиот баталјон „Мирче Ацев“, започнува процесот на создавање воени формации — кои постепено израснаа во армија, составен дел на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Југославија, од народот именувана „македонска војска“.

За развојот на востанието од посебно значење е што во 1943 и 1944 година, со растењето на оружените борби, како резултат на растењето на воените и партизанските единици, се создаваат релативно големи слободни територии. На овие територии органите на власта, како и општествено-политичките организации (НОФ, АФЖ и др.) легално ги вршат своите функции како органи на борбата. Секако, значајно беше што се создаваат и повисоки органи: општински, околски и окружни НО одбори. Животот на слободната територија во 1943 година во Западна Македонија — поприма форми на живот во една организирана држава. Слободните територии се ширеа и стеснуваа, се губеа и пак се обновуваа, но животот што беше организиран на слободната територија во 1943 година во Западна Македонија, се пренесе, како олимписки оган, на сите слободни територии и тој сè повеќе се развиваше, така што пред конечното ослободување на Македонија, целата нејзина територија поприми и по форма и по содржина живот и односи на организирана држава. Окупаторските власти од средината на 1944 година практично беа без какви и да е функции. Собрани во градовите тие немаа никаква ни власт ни контрола над народот.

За периодот од средината на 1943 година до средината на 1944 година, до започнувањето на завршните операции за ослободување на Македонија, ќе споменеме само некои позначајни настани. Така, во 1943 год. значајни се борбите за создавање слободна територија во Западна Македонија, како и за нејзина заштита. Потоа, борбите во реонот на Карапова, Кожуф и Тиквеш, како и тие на Козјачкиот Масив. Во 1944 год. Фебруарскиот поход и Пролетната офанзива — офанзивни операции, организирани по иницијатива од ЦК КПМ и Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, кои се завршуваат со полна војничка и политичка победа на бугарските и германските окупатори.

Во овој временски период, покрај војничките, ќе истакнеме и некои победи и успеси на политички план. Така, на 2 август 1943 год. е одржано Партиско советување, на кое се

донесени одлуки значајни за натамошниот развој на востанието. Потоа во октомври 1943 год. е објавен Манифестот на Главниот штаб. Во ноември 1943 год., со одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ, се ставаат темелите на Нова Југославија. Борбите и успесите на востанието на македонскиот народ, го одредија и местото на Македонија во составот на Нова Југославија — Македонија добива статус на рамноправна федерална единица со сите други федерални единици. За првпат на државно-правен план се призна постоењето на македонската национална индивидуалност.

Партиското советување (21. XII. 1943) и Првиот конгрес на Народноослободителниот младински сојуз на Македонија (НОМСМ) на 22. XII. 1943 год. се од посебно политичко значење. На крајот да истакнеме дека на 2 август 1944 година, на Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) се изврши конституирање на македонската држава.

Сите тие успеси, како и општата ситуација на Источниот и Западниот фронт, како и ситуацијата на фронтот во Југославија, овозможија да се пристапи кон подготовките и извршувањето на воени операции од таков обем, поддржани со обемни политички мерки од Партијата и сите тела и органи на борбата што ќе го реализираат конечното ослободување на Македонија.

III

СО ОГЛЕД НА ФАКТОТ ШТО ГОДИНАВА ЈА ОДБЕЛЕЖУВАМЕ 30-ГОДИШНИНАТА ОД ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД, ќе се задржиме на некои моменти од завршните операции за ослободување на Македонија, не навлегувајќи во описите на нивниот развој, бидејќи за нив сме пишувале и посебни студии.

Србија за германските окупатори беше од посебно значење не само поради експлоатацијата на нејзиното природно богатство, туку уште повеќе поради важноста на нејзината оперативно-стратешка положба на Балканот, преку која водат главните комуникации за Блискиот Исток: по Моравско-вардарската и Нишавско-марицката долина. Ваквото стратешко значење на Србија, ги присили Германците во летото 1944 година да обрнат посебно внимание за заштитата на нејзината територија од пробивот на единиците на НОВ и ПОЈ од Босна, Црна Гора и Санџак.

Македонија, исто така беше важна област за германската команда, бидејќи таа претставуваше непосредна заднина на германската армиска група што беше распоредена за одбрана на бреговите и островите во Егејско Море. Со развојот на

оруженото востание, значењето на територијата на Македонија уште повеќе растеше, бидејќи со тоа непосредната заднина на споменатава германска армиска група (комуникации, складишта и др.) сè повеќе се загрозуваше.

Оперативно-стратешкото значење на Србија и Македонија за германските сили на Балканот, како и истовремениот брз развојот на ситуацијата на источниот фронт, диктираше Врховниот командант на НОВ и ПОЈ во текот на 1944 година постепено да го пренесува тежиштето на операциите на територијата на Србија. За оваа цел, оперативната група на Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ од 9 дивизии изврши пробив во Србија. Таа во долготрајни борби во јули, август и септември ги разби германските, квинслишките и бугарските сили и кон крајот на септември 1944 година го зазеде во оперативен поглед мошне важниот географски масив: Рудник — Маџен-Цер и комуникациските јазли во неговиот зафат.

Во Грција и Албанија во летото 1944 година се наоѓаше германската армиска група „Е“. Според изјавата на нејзиниот заробен командант фелдмаршал Лер, се работело за сила од околу 400.000 германски војници, кои во Грција биле формирани во три корпуси и две самостојни команди, со осум комплетни дивизии и многу други самостојни единици на сувоzemната војска, морнарицата и воздухопловството, а во Албанија имало еден корпус од две дивизии.

Командантот на оваа група, фелдмаршал Лер, предвидувајќи ја ситуацијата во која може да западне, во текот на летото 1944 година презеде низа мерки (извлекување на прекумерниот материјал и др.), што би го олесниле извлекувањето на армијата. Нешто подоцна, за да се поправи состојбата кај втората германска окопна армија на подрачјето на Дунав и за да се исполни таканаречениот „празен простор“ што настана со капитулацијата на Бугарија меѓу неговата и втората германска армија, Лер префрли од Грција и Албанија неколку дивизии во Србија.

Со оглед на очекуваниот развојот на ситуацијата, Главниот штаб на Македонија презеде обемни организациони мерки за да ги дочека подготвен настаните што се развиваа со брзо темпо. Требаше да се прифати огромен прилив на борци, организационо да се вклучат во единици и да се подготват за борбите што претстојат, т.е. новите борци да се оспособат да можат со сигурност да ги извршат задачите во претстојните операции за конечно ослободување на Македонија. За оваа цел е извршена реорганизација и со директива број 1. Главниот штаб на Македонија ја подели територијата на сегашна република Македонија на четири оперативни зони (пред тоа беа пет). Првата зона ги опфаќаше тогашните окрузи Кумановски, Скопски и Велешки; втората зона Битолскиот и Прилепскиот округ

и Тиквеш; третата зона ја опфаќаше Источна Македонија (Штипски и Струмички округ) и четвртата зона ја опфаќаше територијата на Западна Македонија (Тетовски, Кичевски и Охридски округ).

На штабовите на зоните им беше наредено во секоја зона да формираат по две дивизии, а во четвртата една дивизија. Потоа, за секој окружен град да се формираат по една команда на подрачје, со по еден баталјон војска, а за секоја тогашна околија да се формираат по една месна команда, со по една чета и други единици (инженерски, за врска) и некои установи (амбуланти, складишта, работилници и сл.). Освен ова, за заштита на територијата, покрај постоејните партизански одреди, во најголем број села постоеја партизански (селски) стражи, беше формирана народна милиција, а во формирање беа и единиците на народната одбрана. Во поголемите градови се формираа младински ударни групи.

Напоредно со формирањето на штабовите на зоните, новите единици (одреди, бригади и дивизии) како и развивањето на војно-територијалната мрежа (команди на подрачја и месни команди), штабовите мораа да организираат и да раководат со низа поголеми борби, а на прво место да ја обезбедат слободната територија. Месеците јули и август 1944 година беа исполнети со многубројни борби во цела Македонија.

Во овој период на растежот на единиците на НОВ и ПОЈ, бугарските и германските окупатори се обидуваат да приспособат сили за нова офанзива, со цел да ги обезбедат комуникациите низ Македонија, за полесно извлекување на германската армиска група „Е“ од Грција и Албанија. За таа цел, Германците и Бугарите доведуваат од Северна Бугарија и од Грција извесни сили во реонот на Куманово и Скопје, по општата ситуација на источниот фронт, како и активноста на единиците на НОВ и ПОЈ во Македонија и Србија го оневозможуваат изведувањето на замислата и делумно подготвената германско-бугарска окупаторска офанзива.

Политичката ситуација во Бугарија и положбата на нејзината армија на фронтот во Југославија јасно навестуваше дека со приближувањето на Црвената армија кон границите на Бугарија владеачката класа во неа ќе мора брзо да капитулира. Брзите измени во бугарската влада, доаѓањето на Багданов, а потоа Мувриев за претседател на владата, претставуваа само политичка маневра, за да може владеачката класа под поволни услови да ја извлече Бугарија од војната и да одржи извесно влијание во Македонија. Меѓутоа, независно од политичките маневри, единиците од нејзината армија, а посебно окупаторските единици во Македонија верно им служеа на германските господари до последниот ден на капитулацијата, штитејќи ги комуникациите и заднината на германската

армиска група „Е“, што ги беше започнала подготовките за конечно напуштање на одбранбените позиции на бреговите и островите на Егејско Море.

Дејноста на единиците на НОВ и ПОЈ од јули и првите денови на август, кои во средината на август 1944 година уште повеќе беа засилени и управени на комуникациите и врз бугарските гарнизони, имаа цел да се вршат удари врз бугарската војска во гарнизоните, да ги онеспособат осетливите објекти на комуникациите, за да се отежни извлекувањето на германските единици, а истовремено со ова да се придонесе за капитулацијата на 5 бугарска окупаторска армија во Македонија и Јужна Србија. Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ, согледувајќи ја оваа потреба, му упати на 22 август 1944 година на Главниот штаб на Македонија инструкција, заедно со сојузничките воздухопловни сили да ги нападне главните комуникации што водат од Грција за Југославија низ Македонија. Во согласност со општата ситуација и оваа инструкција, единиците на Главниот штаб на Македонија ги засилија дејствата врз бугарските помали гарнизони, но истовремено и врз комуникациите, посебно на пругата Куманово — Вланички Хан и Велес — Гевгелија, така што дејствата во заедница со сојузничката авијација од 1 до 7 септември 1944 година, во кои се вклучија четиринаесет бригади и повеќе партизански одреди, претставуваа нивно продолжување и проширување врз сите друмски комуникации што водат низ Македонија. Некои единици истовремено продолжија и со напади врз бугарските гарнизони, при што се ослободени Берово, Кавадарци, Св. Николе, Кратово, Брод, Пробиштип, Мрежичко, Радовиш, Пехчево. Ослободен беше и Прилеп, но Германците повторно го окупираа по 10 дена.

Општата воено-политичка ситуација во Бугарија, што настана со навлегувањето на Црвената армија и револуционерниот пресврт, како и поради дејството на НОВ и ПОЈ, ги принудил бугарските окупаторски единици што се затекнаа во Југославија на 9 септември да капитулираат, а со нив капитулираа и 5 бугарска армија во Македонија. Единиците на НОВ и ПОЈ успеаја да разоружаат дел од 5 бугарска армија, во повеќето случаи со претходни моќне жестоки борби. Додека другиот дел без отпор или со незначителен отпор го разоружуваа Германците. Единствено бугарските единици од прилепскиот гарнизон преминаа на страната на единиците на НОВ и ПОЈ — извршувајќи ја со тоа наредбата на отечествено-фронтовската бугарска влада — за стапување во борба против Германците.

Со капитулацијата на 5 бугарска армија беше ликвидиран еден од најсериозните непријатели на македонскиот народ. Со ова паралелно беа разбиени и последните остатоци на четниците на Дража Михајловиќ во Македонија. Исто така, со дото-

гашните борби беа попречени обидите на други реакционерни групи за контрареволуционерна борба. Ова попречување на обидите за создавање контрареволуционерни единици, од страна на бугарските и германските окупатори и приврзаниците на Ванчо Михајлов, е од посебно значење. Ова зборува за општо-народниот карактер на востанието за национално и социјално ослободување на македонскиот народ.

По капитулацијата на бугарските окупатори во Македонија, нив ги заменија Германците од составот на армиската група „Е“, упатени заради обезбедување на нејзиното повлекување. Три германски дивизии ја заменија дотогашната 5-та бугарска окупаторска армија, што во Вардарска Македонија, исто така, имаше три дивизии. Во Западна Македонија, покрај германските единици, дејствуваа прилично големи сили балисти, делумно мобилизирани на теренот, а во поголем дел доведени од Албанија и од Косово.

Во текот на септември и во првата половина на месец октомври 1944 година, т.е. по капитулацијата на бугарските окупаторски единици и целокупниот бугарски окупаторски апарат, единиците на Главниот штаб на Македонија без прекин во новата ситуација ги продолжија борбите против германските сили што настојуваша да извршат реокупација на Македонија. Во овие борби Германците настојуваша да ги заземат поважните градови, јазлите и крстосниците, за да им го овозможат и олеснат на своите сили извлекувањето од Грција и Албанија. За оваа цел во почетокот Германците ги ангажираа 11 воздухопловна, 22 и 297 гренадирска дивизија, некои единици на 1 алпска дивизија и балистички вооружени формации. Тие по низа борби успеаја да ги заземат и да ги запоседнат стратегиски важните позиции и позначителните градови во Македонија.

Иако единиците на Главниот штаб за Македонија во однос на бројноста на македонскиот народ беа на нивото на максимални мобилизациони можности, меѓутоа, во однос на германските сили беа малубројни, притоа слабо вооружени, со голем број нови борци (некои единици беа во формирање поради тоа организациски недостатоци зацврстени), сепак на Германците им дадоа силен отпор и им нанесе сериозен удар. Резултатите на борбите по капитулацијата на 5 бугарска окупаторска армија т.е. од 9 септември до првите денови на октомври 1944 година, се во тоа што Германците изгубија повеќе од 25 дена за да извршат реокупација на Македонија, т.е. да ги овладеат поважните позиции, крстосници и градови. Така, Германците загубија повеќе време за повторна окупација на Македонија, отколку што им беше потребно време за разбирање и окупирање на стара Југославија во 1941 година.

Сумирајќи ги настаните од септември до првите денови на октомври 1944 година, воената ситуација во Македонија се карактеризира и со тоа што Германците по долготрајни борби за реокупација на Македонија успеаја да го обезбедат своето повлекување од Грција низ Македонија.

Германските сили од Грција и Албанија се повлекуваа: еден корпус на армиската група „Е“ (21 планински) преку Албанија, а другите сили низ Македонија кон север. Командантот на оваа група фелдмаршал Лер (според неговата изјава од 1945 година), откако се откажа од организација на одбрана на југословенско-грчката граница, планираше со главните сили да се повлекува преку Моравско-вардарската долина и по напуштањето на Македонија да организира одбрана јужно од Београд. Меѓутоа, навлегувањето на оперативната група на Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ под команда на генерал Пеко Давчевиќ во Србија, како и брзото развивање на народното востание во Србија и избивањето на тенковскиот корпус на Црвената армија под команда на генерал Жданов (10 октомври 1944 година) во долината на Морава — во реонот на Велика Плана, како и отпорот на кој најдоа германските единици во Македонија и во реонот на Врање — Бујановац, во Јужна Србија, ја оневозможија реализацијата на оваа замисла. Германскиот командант Лер беше принуден да го измени правецот на повлекувањето на своите преостанати сили, и наместо по долината на Морава, да ги упати преку Косово и Санџак.

До средината на октомври 1944 година беше извлечена главнината на германските единици од островите во Егејско Море, на кои беше останал само дел од тешкото вооружување и мошне незначителни групички Германци. Извлекувањето на Германците низ Македонија на север беше сврзано со упорни борби.

Во борбите од капитулацијата на Бугарија (9 септември) до средината на октомври, единиците на Главниот штаб на Македонија се зацврстија и дефинитивно се оформија во поголеми единици (дивизии и корпуси).

Во овој период од 9 септември до средината на октомври 1944 година, Отечествено-фронтовската бугарска влада со големи напори на Комунистичката партија на Бугарија и помошта на Црвената армија, воспоставувајќи нова народна власт, успеа да изврши извесна реорганизација на старата бугарска армија. До средината на октомври, новата Отечествено-фронтовска влада во Бугарија на југословенско-бугарската граница концентрира единици на три армии (I, II и IV). Врховниот командант на НОВ и ПОЈ маршал Тито, по приемот на бугарската делегација на чело со генерал Добри Трпешев, даде согласност бугарските единици да можат да земат учество во борбата против Германците на територијата на Југославија.

Во согласност со ова одобрување, бугарските единици добија задача од Командата на III украински фронт во почетокот на октомври да започнат дејства против Германците, односно да им содејствуваат на единиците на НОВ и ПОЈ на територијата на Србија и Македонија. Ова ја наметнуваше потребата да се усогласат дејствата на единиците на НОВ и ПОЈ и бугарските единици. На разговорите во Софија, во првите денови на октомври, меѓу командантот и комесарот на Главниот штаб на Македонија, од една, и началникот на штабот на III украински фронт — генерал Бирјузов, потоа и началникот на Бугарскиот генералштаб и главниот командант на бугарската војска, од друга страна, се утврди во основни линии заедничкото дејство на НОВ и ПОЈ и бугарските единици на територијата на Македонија.

Паралелно со реорганизацијата на единиците и жестоките борби, Главниот штаб на Македонија разработи план на операциите за ослободување на Македонија, што во основните црти ја имаше следнава замисла:

а) 15 НО корпус (42, 48 и 49 НО дивизија) дефинитивно да ја очисти територијата западно од Вардар и да ги ослободи градовите: Прилеп, Битола, Ресен, Охрид и Струга.

б) Првата бугарска армија (1, 2 и 11 дивизија) и 16 НО корпус (42 и Кумановската НО дивизија) и тоа: Првата бугарска армија да дејствува по долината на Крива Река и Пчиња кон Куманово. На оваа армија да ѝ содејствува една бригада од составот на 16 НО корпус, како и војнотериторијалните единици (Кумановската команда на подрачјето, со своите месни команди и единиците). Единиците на 16 НО корпус со главните сили да ги ослободат Велес и Скопје во содејство на една дивизија од Брегалничко-струмичкиот корпус.

в) Брегалничко-струмичкиот корпус (50 и 51 дивизија) и Четвртата бугарска армија (5 и 7 дивизија и 2 коњичка бригада — во почетокот беше само 5 дивизија) со заедничко дејство да ја очистат долината на Брегалница и Струмица и тоа: 50 дивизија со 5 бугарска дивизија да ги нападне германските сили на секторот Берово — Пехчево — Царево Село — Кочани, потоа да го заземе Штип, а потоа да се упати кон Велес и Скопје заради содејство во ослободувањето на овие градови од страна на 16 корпус. Струмичката (51) дивизија со бугарските сили во долината на Струмица (7 дивизија и 2 коњичка бригада) да ја ослободи Струмица, а потоа Валаново, Дојран и Гевгелија.

г) По извршувањето на поставените задачи, да се преземат концентрични офанзивни дејства со големи сили за ослободување на територијата Кичево, Гостивар, Тетово, што беше во рацете на Германците и балистите.

Во времето кога се привршуваше разработката на последната фаза на планот за ослободувањето на Македонија, фаза во која покрај единиците на НОВ и ПОЈ во составот на Главниот штаб на Македонија беа вклучени и единиците на ОФ бугарска армија, најголемиот дел од германската армиска група „Е“ беше се веќе извлекол од Грција и се повлекуваше низ Македонија. Прегрупирањето на бугарските сили во оваа етапа беше невозможно, бидејќи за ова немаше време, и единствено решение во таа ситуација беше тие да се вклопат во распоредот на единиците на НОВ и ПОЈ на Главниот штаб на Македонија.

Поради тоа, најпогодно решение беше да се ангажираат силите така како што се затекнале, единиците на Главниот штаб претежно во борбите по должината на комуникациите, а ОФ бугарските единици што ја завршуваа концентрацијата на југословенско-бугарската граница, со однапред одредена намена за операции во правец на Македонија и Србија, во тој момент единствено можно беше да се искористат на правците на кои го завршуваа своето групирање.

Целта на дивизиите, упатени кон грчко-југословенската граница, беше таа што поскоро да се запоседне, да се воспостават контакти со западните сојузници и едновременно да се придонесе во уништувањето на заостанатите делови од германската армиска група „Е“.

Во првата половина на октомври 1944 година започна последната фаза на операциите за ослободувањето на Македонија. Во реализирањето на споменатиот план, во сообразност со ситуацијата се вршат извесни корекции и дополнувања. Така, на пример, напорецот Крива Паланка — Куманово за поефикасно да се содејствува со Првата ОФ бугарска армија од единиците на НОВ и ПОЈ, наместо една бригада се ангажирани Кумановската дивизија (без 16 бригада) и две косовски бригади.

Овие единици на НОВ и ПОЈ со своето дејство на боковите на германските позиции и со борбите во реонот на Прешево ѝ укажаа голема помош на Првата бугарска ОФ армија при нападите на позициите кај Чифте Ан и Страцин. Тие единици заедно со единиците на Главниот штаб на Србија (46 НО дивизија и др.) со своето дејство во овој реон го затворија за германското повлекување правецот по долината на Морава. Исто така, и во операциите за ослободување на Западна Македонија се извршија некои корекции, така на пр. покрај предвидената 48 НО дивизија беа ангажирани и 41 и дел од 49 НО дивизија. Дополнувањата на оперативниот план на Главниот штаб на Македонија беа нужни и императив на создадената ситуација во текот на неговото реализирање. Како што спомнавме, операциите од последната фаза за ослободување на Ма-

кедонија започнуваат во првата половина на октомври и се завршуваат на 19 ноември 1944 година кога со ослободувањето на Тетово, беше ослободена територијата на денешна СР Македонија. Овие операции траат околу еден и пол месец и борбите се водеа околу некои позначајни позиции на главните правци, како што беа борбите за Страцинските позиции, за позициите на Калиманци и на тие јужно од Струмица, како и за поголемите градови, бидејќи германските сили ангажирани во Македонија за заштита на повлекувањето на армиската германска група „Е“ можеа да ги држат само поголемите градови и некои позиции на главните правци, што имаа поголемо оперативно значење.

Ако ги анализираме резултатите од самостојните дејства на единиците на НОВ и ПОЈ во периодот до последната фаза на завршните операции (од јули до средината на октомври 1944 година), како и оние до ослободувањето на Македонија во последната фаза, кога се јавува извесно, незначително содејство со некои единици на бугарската ОФ армија, може да согледаме дека германската армиска група „Е“ се наоѓаше во прилично тешка ситуација во Македонија. Во слична положба се најде нешто подоцна и на Космет, но и покрај тоа таа сепак успеа организирано да ја напушти територијата на Грција и да се повлече преку Македонија и Космет во северните области на Југославија, благодарение на релативно малиот број и слабото вооружување на единиците на НОВ и ПОЈ во Македонија, иако македонскиот народ во тие борби учествуваше со максимални мобилизациони можности.

Кога се разгледува повлекувањето на германската армиска група „Е“ од Грција низ Македонија, а со тоа и операциите во Македонија, мора да се има предвид дека таа беше присиlena на повлекување со општата ситуација на сите фронтови, а посебно со успехите на Третиот украински фронт во Романија и неговиот пробив во Бугарија како и од успехите на фронтот во Југославија. Според тоа, таа би се повлекла од Грција и Македонија без оглед на дејството на англо-американските сојузници, а уште повеќе без оглед на учеството на бугарските ОФ армии, во спротивно би била осудена на пропаст. Во вакви услови, основниот проблем во завршните операции беше да се забавува повлекувањето на Германците од Грција и Македонија и да им се нанесат што повеќе загуби, поради што произлегува природен заклучок дека повеќе придонесле оние единици што подолг период на време водеа борби против Германците. Во операциите во Македонија таквата улога им припаѓа на единиците на НОВ и ПОЈ, бидејќи тие водеа борби против Германците и нивните сојузници од 1941 година и ја имаа таа среќа и во завршните операции главната тежина на борбите што траат околу пет месеци да ја изнесат

во основа сами. Тие водеа борби токму со таква цел — да им се нанесе што повеќе загуби на Германците — да се забави нивното повлекување. Секако, тука е потребно да се истакне дека англо-американските сојузнички војски не дејствуваа до-статно енергично и се добива впечаток како да им било грижа само до окупација на Грција, иако и за ова има извесно оправ-дување, а имено нивната ангажираност на фронтот во Италија.

При разгледувањето на оперативната улога на бугарските пет дивизии во Македонија и четири во Србија, формирани во три армии, треба да се имаат предвид неколку моменти. Име-но, бугарските дивизии се вклучија во борба против Герман-ците на територијата на Југославија во последниот момент, во последната фаза од завршните операции. Од друга страна тре-ба да се има предвид и фактот колкава беше оперативната способност на бугарските единици за борба против Герман-ците. Бидејќи во разгледувањата се задржавме само на опе-рациите во Македонија, и тука со неколку збора ќе се освр-неме само на улогата на оние пет бугарски дивизии, што во извесна смисла беа ангажирани во Македонија. Тие дивизии беа добро опремени, со солидно тешко вооружување. Кога би ценеле по извесни нормативи од Втората светска војна, особено на источниот фронт, земајќи ги предвид бројната состојба и вооружувањето, тогаш би морале да бараме од нив да извршат мошне потешки и посложени задачи. Меѓу-тоа, реално гледајќи, нужно е да се констатира дека тие ди-визии не беа способни за борба против германските војници. Новата Отечествоно-фронтуска армија всушност беше реорга-низирана старата бугарска армија, во која влегоа околу 50.000 бугарски патриоти (партизани, затвореници и илегалци според пишувањето на бугарскиот генерал Благој Иванов). Коман-дниот кадар во повеќето случаи беше стариот иако навистина бе-ше воведена институцијата политички комесар (односно помош-ник на командантот за политичка работа). Времето од воспо-ставувањето на новата ОФ власт, од почетокот на реорганиза-цијата на армијата, т.е. од 9 септември до првите денови на октомври беше и премногу кратко за да може боречкиот, а посебно старешинскиот кадар, политички да се превоспита. Ва-ка реално гледано, може да се разберат и резултатите што ги даде таа армија во борбите против Германците.

Така, бугарската Прва армија, и покрај сите настојувања на нејзиниот командант генерал Стојчев и комесарот Штерју Атанасов, сепак, и премногу бавно напредуваше од Крива Па-ланка до Куманово, па за 35 дена успеа да совлада пат од 63 км или просечно дневно, помалку од 2 км (1,8), притоа давајќи големи жртви, а без да постигне некои видни оперативни ре-зултати, бидејќи германските сили беа само потиснувани.

Во долината на Брегалница и Струмица IV бугарска армија, чии команданти (Урумов, потоа Сираков), беа од старата армија, при што Сираков и премногу истакнат во борбите против партизаните во Егејска Македонија (Грција), практично не покажа никаква активност. Освен учеството на V бугарска дивизија во борбите на врвот Буковик кај Пехчево и кај Царево Село (сега Делчево), нејзините дејства беа исполнети со често неизвршување на обврските во содејство со 50 НО дивизија. Нејзината 7 дивизија за сето време на борбите во реонот на Струмица стоеше пасивно на позициите на југословенско-бугарската граница. Секако, причините за ваквото држење на IV бугарска армија треба да се бараат на прво место во политичката наклонетост на нејзините команданти.

Меѓутоа, нужно е да истакнеме дека иако бугарските армии не можеа да одговорат на задачите, што некои бугарски историчари сакаат да им ги припишат, тие и со самото свое постоење на одредените правци дадоа извесен придонес во борбите против Германците, придонес што треба сестрано да се согледува и да му се дадат оние димензии што реално ги заслужува. Нужно е да се истакне дека бугарската армија војуваше само околу еден месец, додека единиците на НОВ и ПОЈ војува 4 години. Така, на една страна е еден месец војна во посебно поволни услови, бидејќи непријателот, со поранешните дејства на Црвената армија, воопшто, и борбата на народите на Југославија, Албанија и Грција беше присилен на повлекување, и на друга, речиси четири години војна против непријателот во полна сила и напон. Овие факти кај многу бугарски историчари некако се прескокнуваат, а токму тие имаа и имаат примарна роља во оценувањето на улогата и придонесот на бугарските армии — односно на НОВ и ПО на Југославија.

Иако германската армиска група „Е“ во целост гледано организирано се повлече од Грција и низ Македонија, сепак сликата на тоа извлекување, според изјавата на нејзиниот командант фелдмаршал Лер, укажува дека тоа во борбите во Македонија било забавувано и сериозно задржано и имало значителни загуби. Според Лер, извлекувањето на неговата армиска група низ Македонија е задржано за 14 дена, што и грубите пресметки го потврдуваат.

Во завршните операции за ослободувањето на Македонија, во кои покрај единиците на НОВ и ПОЈ, извесно учество зедаа и единиците на бугарската ОФ армија, Германците сепак имаа доста големи загуби, што според нецелосните податоци, изнесуваат околу 30.000 војници. Во споменатото сослушување од 1945 година, Лер посебно нагласува дека во борбите во Македонија загубил голем дел од техниката.

ПАТОТ ДО СЛОБОДАТА НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД беше тежок, трновит и исполнет со многу палими и осеки, со многу тешки погроми (Илинденското востание 1903, Балканските и Првата светска војна 1912—1918 г. и др.). Меѓутоа, во новата општа положба, под раководство на КПЈ, и нејзиниот генерален секретар Јосип Броз — Тито, во условите на востанието и револуцијата на југословенските народи, како резултат на долготрајни борби, големи жртви и извонредни напругнувања се слободни македонскиот народ и народностите од вардарскиот дел на Македонија.

Основните карактеристики на таа борба, т.е. на востанието и револуцијата од 1941 до 1945 година, која донесе национално и социјално ослободување, се ретко интересни, но едновременно нивниот развиток укажува дека од поранешните борби се извлечени одредени искуства, што овозможи да се совладаат тешкотиите и пречките, што произлегуваа не само од окупаторските сили, туку и од тие сили што привидно се прикажуваа како пријателски, а всушност беа најподмолната пречка.

Востанието и револуцијата 1941—1945 година, македонскиот народ, за разлика од поранешните услови, го води под раководство на КПЈ, што овозможи сите народи на Југославија, со заедничката борба против во основа заедничкиот противник, да се јавуваат во својство на најискрени и најдоследни сојузници. Но преку заедничката борба на народите на Југославија, македонскиот народ се вклучи на страната на антифашистичкиот блок, кој со испраќањето на воени мисии (Англија, САД и СССР), како и со други акти (емисии на македонски јазик, емисии за борбите на македонскиот народ и др.), практично (*de facto*) го признаа постоењето на македонскиот народ. И додека во поранешните борби македонскиот народ беше изолиран, во востанието и револуцијата 1941—1945 година имаше сојузници, што на неговата борба ѝ дадоа нов квалитет и нови димензии.

Во востанието и револуцијата 1941—1945 година, благодарение на доследната политика на КПЈ, како во подготвителниот период, исто така и во периодот на востанието, беше обезбедено единството на македонскиот народ и единството со народностите во Македонија. Ова единство, обезбедено со реалната политика на КПЈ, беше голем фактор за успех на востанието. Како што е познато, во поранешните борби со дејството на разни сили однадвор единството на македонскиот народ беше разбиено, а резултатите во такви услови беа поразни. Единството што Партијата како своја стратедиска концепција на востанието, го изгради меѓу сите народи и народности, и внатре кај секој одделно, беше ретко значајната стра-

тегиска концепција, која го гарантираше успехот, без оглед на бројната сила на окупаторите.

Во востанието и револуцијата 1941—1945 година, македонскиот народ беше исправен да води борба на повеќе фронтови и тоа:

1. Против вооружаните сили на бугарските, италијанските и германските окупатори, како и против целиот окупаторски апарат кој како полип ги беше впиал своите пипци во живиот организам на македонскиот народ. Едновременно, со оружените борби против окупаторите се водеа борби и против силната пропаганда, која со својата секојдневна активност, вршеше силен притисок врз психата на народот.

2. Против домашните реакционерни сили, поддржани од окупаторите, но и од меѓународните реакционерни сили.

Меѓутоа македонскиот народ беше исправен и пред мешањето однадвор во востанието и револуцијата.

Ова укажува на една ретко сложена положба во која се развиваше востанието и револуцијата во Македонија.

Борбата против окупаторите и домашните реакционерни сили, беше тешка и сурова, водена со големи жртви. Меѓутоа, по својата природа, беше јасно, точно идентифициран противникот. Борбата против окупаторите бараше за секоја ситуација да се изнајдат адекватни стратегиски, оперативни и тактички патишта, за во одредени моменти на одделни точки да се биде посилен. Со други зборови, да се утврди тактика што ќе доведува до перманентни успеси, макар и мали, чии резултати се што поголема мобилизација на народот за што поефикасна негова разновидна активност. Борбата против окупаторите бараше таква идејно-политичка активност меѓу масите, што психолошки ќе ги подготви да издржат долготрајна и сурова војна.

Меѓутоа, мешањето на БРП (к), обидите за инфилтрирање на нејзини идејни концепции во востанието, беше тешко искушение. Бугарската комунистичка партија, под претезот на марксистичко-ленинистичката идеологија, настапуваше со борбени пароли против фашизмот, поради што беше нужен висок усет да се насети она што има вистинска цел за борба против фашизмот — од она што со разни, многу перфидни средства, имаше да го измени текот на востанието во Македонија.

Противставувањето на македонскиот народ против мешањето на БРП (к) е перманентно и во разни форми.

Драматичен беше отпорот на партиските организации во периодот 1941—1942 година. Во овој период, ЦК на БРП (к) настапуваше преку своите делегати и по други патишта, да ја одвои партиската организација во Македонија од КПЈ и да ја стави под раководство на БРП (к), потоа пак на разни начини настојува во востанието и револуцијата во Македонија

да ги наложи своите концепции, кои во основа беа спротивни на стратегиските концепции на КПЈ и не одговараа на реалната положба во Македонија.

Македонскиот народ доживува нешто слично како во периодот пред и за време на Илинденското востание. Тогаш од страна на дворот, а преку врховистите и Егзархијата се инфилтрираат врховистички елементи во највисоките раководства на револуционерното движење (ВМРО), со цел раководството на македонското револуционерно движење да премине во рацете на врховистите или тие да обезбедат такво влијание, што со разни акти и со неподготвено востание, востанието во неугодна општа надворешна и внатрешна ситуација во Отоманската империја, однапред да биде осудено на неуспех.

И додека таквиот однос на бугарската буржоазија, членството на партијата можеше да го разбере, бидејќи тоа е во битието на империјалистичката политика, мешањето на БРП (к) во проблемите на востанието и револуцијата во Македонија паѓаше тешко, бидејќи тоа се судираше со нивното комунистичко воспитување за пролетерскиот интернационализам.

Бугарската комунистичка партија, чиј авторитет, познатиот пролетерски револуционер Георги Димитров го беше високо издигнал, иако организирана врз марксистичко-ленинистичка идеологија, во условите на Втората светска војна, објективно, во однос на македонскиот народ отстапи од својата идејнополитичка основа.

Поединци во раководството на БРП (к) сè уште не се ослободиле од тешкото наследство, за „Санстефанска“ Бугарија. Овие сфаќања во новосоздадените услови, ги доведе на позииите, да настојуваат спротивно на сопствената идеологија, да се поддржува она што бугарските окупатори го беа реализирале. За овој однос на БРП (к), кон востанието на македонскиот народ во нашата публицистика и историографија е пишувано, но овој феномен сè уште не е доволно разјаснет. Со увереност сме дека еден ден архивите во Софија, како и некои други архиви, ќе бидат отворени, ќе дадат материјал и тој феномен во работничкото движење да се разјасни, како искуство во полза на мирот на балканските народи. Сестраната анализа на тој проблем укажува дека балканските народи, кога сами одлучуваа за својата судбина беа единствени и во борбите за своето ослободување се помагаа. И обратно кога се вмешуваа други сили, во основа твѓи на народите, тие против својата волја беа фрлени во меѓусебна борба за сметка на твѓи интереси.

Ова разидување со БРП (к) по проблемите на востанието и револуцијата во Македонија, од повеќе автори е разјаснувано и сега неговото изложување би нè одвоило од основната цел на поставената тема. Овде само ќе констатираме дека со упор-

носта и решеноста на членството на КПЈ во Македонија, како и со енергичната интервенција на ЦК КПЈ и неговиот секретар Јосип Броз — Тито, пред Коминтерната и пред ЦК БРП (к) беше спречено мешањето на БРП (к) во востанието и револуцијата во Македонија. Меѓутоа, мора да истакнеме дека сфаќањата и настојувањата на некои членови на БРП (к) за нивно присуство во Македонија, за друг статус на Македонија во тогашната ситуација беа само времено потиснати, за повторно, во погодна ситуација, во нови форми пак да се обноват.

Противставувањето на македонскиот народ против мешањето на БРП (к) се јавува и во последната фаза на завршните операции за ослободувањето на македонскиот народ. Во такви форми ова се јавува, повеќепати сум пишувал, а пишувале и други автори. Овде во најкүси црти ќе ја изнесам неговата суштина.

Капитулацијата на царската бугарска власт, на 9. IX. 1944 год. е резултат на избивањето на единиците на Црвената Армија (Третиот украински фронт) на границите на Бугарија и објавување од страна на СССР војна на Бугарија, потоа поразите што бугарските дивизии ги претрпуваа во борбите во Србија и Македонија, како и растењето на отпорот на бугарскиот народ против сопствената буржоаска власт. Во таа ситуација, раководството на движењето на отпорот на бугарскиот народ (БРП (к) и ОФ) воспоставува нова, во основа народна власт. Едновременно презема мерки против старата бугарска армија да се реорганизира и да се подготви за војна против Хитлерова Германија. Тоа беше добар потег, кој во крајна линија, благодарение на многу други, првенствено странски фактори, добро се одрази врз бугарскиот народ.

Меѓутоа, за да се реализираше таа цел, нужно беше реорганизираната ОФ бугарска армија да се вклучи во војна против германските војски. За тогашната ситуација најреални можности беа таа да се ангажира во борбите против германските сили на територијата на Југославија. Ќе истакнам само неколку факти за ваквото ангажирање на ОФ бугарска армија, на територијата на Југославија.

Бугарската ОФ армија иако формално реорганизирана до почетокот на нејзиното ангажирање во борба против германските сили — идеолошко-политички сè уште не беше подготвена за таква задача.

Тоа беше и сосема разбирливо, бидејќи беше невозможно за еден неполн месец старата армија, воспитувана во идеологијата на буржоазијата идеолошко-политички да се превоспита, независно од усилбите што ги правеше БРП (к). Поради ова, за што беа сосема свесни и ЦК БРП (к) и Штабот на Третиот украински фронт, не се ни помисли таа да биде ангажи-

рана на некој дел од фронтот што го држеа единиците на Третиот украински фронт, на територијата на Унгарија, бидејќи таа не беше способна за таква улога.

На територијата на Југославија ситуацијата беше поинаква. Германските сили, како што веќе истакнавме да не бидат наполно отсечени, тие забрзано се повлекуваа, нивните борби имаа цел да го обезбедат повлекувањето на армиската група „Е“. Ангажирањето на ОФ бугарската армија на територијата на Југославија, заедно со НОВ и ПО на Југославија, укажуваше дека единиците на ОФ бугарска армија, не можеа да дојдат во тешка ситуација на некој дел од фронтот. Единиците на НОВ и ПОЈ, водејќи борба за ослободувањето на својата земја, едновременно беа солидна гаранција за фронтот на територијата на Југославија, кој од месец октомври 1944 година претставуваше продолжување на источниот фронт, но и врска со фронтот на сојузниците во Италија (армијата на Александер).

Бугарското раководство беше свесно дека во таква ситуација ОФ бугарска армија ќе забележи некои успеси, нужни да се поврати самоувереноста и кај армијата и кај бугарскиот народ, по четирите катастрофи што беа последица на ненародната политика на бугарската буржоазија и бугарскиот двор. Од овој аспект гледано, оправдано беше барањето на бугарскиот ЦК на БРП (к). Врховниот командант на НОВ и ПОЈ, Јосип Броз — Тито, даде одобрение, ОФ бугарска армија да дејствува на територијата на Југославија.

Врховниот командант на НОВ и ПОЈ со оваа одлука му укажуваше помош на бугарскиот народ, сфатено како интернационалистички долг на еден пролетерски раководител.

Меѓутоа, кај еден дел од бугарските раководители ова не се сфати како помош на бугарскиот народ. Таквата ситуација тие ја сфатија како момент да оживее потиснатата идеја за поинаквото место на Македонија, т.е. фактот што се овозможи ОФ бугарска армија да може да стапи на териториите, што во нивната свест би требало да ѝ припаднат на фамозната „Санстефанска Бугарија“ забрза да фабрикуваат „документи“, за наводно „големата“ улога на ОФ армија во ослободувањето на Југославија. Настапија тешки моменти во спречувањето да се исфабрикуваат „документи“ за таа нејзина наводна улога. Но покрај сите напори, целосно не можеше да се спречи таквата активност на некои ОФ бугарски раководители. Радио Софија, на пример секојдневно фабрикуваше „документи“ за големите успеси на ОФ бугарска армија, а единиците на НОВ и ПОЈ не се ни спомнуваат. Радио Софија, многу тешките борби за ослободувањето на некои градови ги припиша исклучиво како заслуга на ОФ бугарска армија, иако нејзините единици

не беа во состојба ни да ги видат борбите за ослободување на тие градови (Струмица, Штип, Велес, Скопје и др.).

Бугарските раководства создаваа „документи“, за да ги исползуваат во условите што настанаа по војната. Како што истакнавме овде, не можеме да ги изнесеме сите свесни акции на одделни бугарски раководители, не само во фабрикувањето на фалсификации, туку и во многу други активности како на пример: против органите на народната власт во Македонија, неизвршувањето на обврските преземени за планираните заеднички дејства, па и свесно отворање артилериски оган на единиците на НОВ и ПОЈ и др.

И во оваа фаза, членството на КПЈ и КПМ, како и целиот македонски народ, најдоа доволно сили, да ги попречат настојувањата на бугарските раководители на ОФ армија, да внесат некакво свое влијание во развитокот на востанието и револуцијата. Уште еднаш дојде до израз искуството од поранешните борби и решеноста на Партијата и на целиот македонски народ.

V

НА КРАЈОТ ДА ИСТАКНЕМЕ дека во победоносниот пат до победата, за своето ослободување, македонскиот народ и народностите во вардарскиот дел на Македонија дадоа максимално што еден народ може да даде во борбата што ја водеше на живот и смрт. Дваесет и четири илјади мртви, паднати во борбените акции и сè уште неутврдениот број други жртви како последица на теророт што окупаторите го вршеа (голем број масовни стрелања, уништување на Евреите и др.) се само еден елемент од напорите што тој народ ги вложи за своето ослободување.

Завршните операции за ослободување на денешнава територија на Социјалистичка Република Македонија, македонскиот народ ги водеше со армија создадена во пламенот на востанието. Првите оружени формации (партизанските одреди и диверзантските групи) што Партијата во 1941 година ги создаде, во завршните операции беа израснале во армија од 24 ударни бригади, 4 артилериски бригади, 1 коњичка бригада, 1 моторизирана бригада, и при завршувањето на завршните операции се формираа уште 3 инженериски бригади. Покрај бригадите, постоеа и помошни единици и установи за врска, болници, работилници, школи и др.

Сите тие единици беа групирани во три корпуси и 7 дивизии.

Покрај оперативната армија, за безбедност на територијата и за вршење воено-територијалната служба беа формирани 8 команди на подрачја со штаб и по еден баталјон војска, потоа 34 месни команди со по една чета војска и други еди-

ници, работилници, а во некои и болници. Исто така беа формирани и 9 партизански одреди.

Во завршните операции, организацијата на народната власт беше наполно развиена и активно дејствуваа околу 1.000 народноослободителни одбори (НОО). Исто така, територијата на Вардарска Македонија беше покриена со одбори на народноослободителниот фронт (НОФ), со одбори на Антифашистичкиот фронт на жените (АФЖ), потоа и со мрежа организации на Народноослободителниот младински сојуз на Македонија (НОМСМ). Сите тие беа создадени од КПМ, која во текот на востанието и самата ја прошири мрежата на своите организации.

Во завршните операции за ослободувањето на Македонија, оперативните единици имаа околу 66.000 војници. Меѓутоа, за да се добие целосната цифра на вооружените активни борци, кон овој број војници во оперативните единици треба да се додадат и борците од составот на командите на подрачјата, месните команди, партизанските одреди, како и бројот на членовите на НОО, на НОФ, АФЖ и НОМСМ, бидејќи сите тие беа вооружени активни борци, кои на разни начини учествуваа во борбите против окупаторите. Еден педантен истражувач ќе дојде до една бројка на вооружени активни борци, која изнесува преку 15% од тогашниот број на жителите во Македонија. Такво напрегнување, извршено наполно врз доброволна основа, говори за готовноста на македонскиот народ и народностите до максимум да се вклучат во гигантската борба за своето ослободување, ставајќи ѝ ги на револуцијата за таа цел целиот свој човечки потенцијал и целокупните материјални средства за материјалното обезбедување и исхрана на таа армија.

Ова едновременно значеше придонес на борбата на југословенските народи за слобода и создавање нова, рамноправна заедница на југословенските народи, но тоа беше придонес и во општата борба против фашистичката агресија и против фашизмот како идеологија.

Со ослободувањето на Македонија, не се заврши оружената борба. Македонскиот народ, неа ја продолжи и со дел од единиците зеде извесно учество во ослободувањето на Косово. Покрај ова, дел од единиците ангажира во чистење на територијата од заостанати реакционерни групи, а Петнаесеттиот НО корпус од две дивизии го подготви и го упати на Сремскиот фронт, со што ја продолжи оружената борба до конечното ослободување на Југославија.

Во оваа статија не ги изнесовме тешките борби на Македонците во егејскиот и пиринскиот дел на Македонија, кои не успеаја да ги обезбедат ни минималните права на народностите што во цел свет друтите ги имаат.